

آسیب‌شناسی پیاده‌روی اربعین و رهیافت‌های تقویت آن

امین رستگار^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۱۵

چکیده

پیاده‌روی اربعین پدیده‌ای فراملی، تاریخی، کثیرالابعاد، فرامذهبی و بین‌رشته‌ای و دارای کارکردها و پیامدهای گوناگون است که از دیرباز اهمیت و اعتبار ویژه داشته و ابررویداد تلقی می‌شود. مناسک زیارتی با این حجم جمعیتی از کشورها و فرهنگ‌های مختلف، قطعاً با آسیب‌هایی روبه‌رو می‌شود. بر این مبنای ضروری است نگاهی جامعه‌شناختی به آسیب‌هایی که آن را تهدید می‌کند، داشته باشیم؛ تا بتوانیم با شناخت دقیق و صحیح آنها و حذف این آسیب‌ها، از پیامدها و آثار مخرب آسیب جلوگیری کنیم. آسیب‌هایی که پیاده‌روی اربعین را تهدید می‌کند عبارت از «تفاوت‌ها و تعارضات فرهنگی»، «رقابت موب‌های ایرانی» و «تخریب الگوی سنتی اربعین عراقی»، «آسیب‌های اجتماعی»، «عرفی شدن»، «اسراف و تبذیر»، «پسماندها و آلودگی محیط زیست»، «کم‌توجهی به واجبات دین»، «وجود فرقه‌های انحرافی»، «شکاف سنی شیعی» و «دولتی شدن اربعین» است.

کلید واژه‌ها: پیاده‌روی اربعین، زائر، آسیب جامعه‌شناختی، تشیع، امام حسین علیه‌السلام، عراق.

استناد فارسی (شیوه‌ی APA، ویرایش ششم، ۲۰۱۰؛ شیوه‌ی APSA)

رستگار، امین (تابستان ۱۴۰۲). «آسیب‌شناسی پیاده‌روی اربعین و رهیافت‌های تقویت آن». پژوهشنامه تاریخ، سیاست و رسانه، سال ششم، شماره دوم، پیاپی ۲۲، صص ۷۰-۵۵.

^۳ پژوهشگر اندیشکده مطالعات راهبردی کریمه، شیراز، ایران.

ایمیل: aminrastegar1363@yahoo.com

کپی‌رایت © ۲۰۱۰، ایسک‌اندیشکده مطالعات راهبردی کریمه شیراز. این متن، مقاله‌ای برای دسترسی آزاد است که با توجه به استاندارد بین‌المللی (Creative Commons Attribution) CCA نسخه 4.0 توزیع شده است و به دیگران اجازه می‌دهد این اثر را بارگیری کنند، آن را با دیگران به اشتراک بگذارند و مطالب را اقتباس کنند.

۱. مقدمه

یکی از موضوعات محوری در علم جامعه‌شناسی، تحلیل و بررسی آسیب‌های اجتماعی است. آسیب‌های اجتماعی به کنش‌ها و رفتارهایی اطلاق می‌شود که از قالب پذیرفته‌شده جامعه خارج شده است. در حوزه مطالعات جامعه‌شناسی دین، که عمدتاً بحث از تعامل و نمودهای بیرونی دین با سایر پدیده‌های اجتماعی است، از منظر آسیب‌شناسی می‌توان از نمودهایی سخن گفت که در کار جامعه اختلال ایجاد می‌کنند و به نوعی بر برداشت‌هایی از دین دلالت دارند که موجب بروز مشکلات در روند حیات دینی جامعه می‌شوند (بیات و میرعباسی، ۱۳۹۷: ۲۴).

یکی از مهم‌ترین نمادها و مظاهر دینی در مذهب تشیع بحث گرامی‌داشت و استمرار شعائر نظیر پیاده‌روی اربعین حسینی است. پیاده‌روی از نجف به کربلا، تاریخی به درازای عاشورای حسینی دارد و از هنگامی که نخستین زائر مضع منور اباعبدالحسین علیه‌السلام، جابر بن عبدانصاری در روز اربعین از مدینه به کربلا رهسپار شد تا کنون چهارده قرن می‌گذرد. این سنت حسنه نیز در سا‌های حضور ائمه علیهم‌السلام با وجود حکومت سفاک و خون‌ریز اموی و عباسی انجام شده است. در برخی از روایات تاریخی گفته‌اند زیارت کربلا با پای پیاده در زمان شیخ انصاری (متوفای ۱۲۸۱ ه.ق.) رسم بوده، اما در برهه‌ای از زمان به ورطه فراموشی سپرده می‌شود که در نهایت شیخ میرزا حسین نوری آن را احیا می‌کند. در زمان حکومت صدام حسین پیاده‌روی اربعین ممنوع بود، ولی مخفیانه و شبانه و محدود به شیعیان عراق انجام می‌شد. پس از سقوط حکومت وی در سال ۱۳۸۱ و اوج‌گیری بیداری اسلامی راه‌پیمایی شکوهمند و اعجاب‌برانگیز اربعین به‌صورت فراگیر به عنوان بزرگ‌ترین اجتماع انسانی جهان شناخته شد. در سال‌های اخیر، مسلمانان شیعی و بعضاً اهل تسنن و نیز غیرمسلمانان از کشورهای مختلف برای شرکت در بررویداد اربعین خود را به این مراسم می‌رسانند. زوار ایرانی هم از سال ۱۳۸۵ به بعد در مراسم شرکت کرده‌اند. جمعیت حاضر در این راه‌پیمایی همه‌ساله حالت صعودی داشته و میلیون‌ها نفر تخمین زده می‌شود.

آیین پیاده‌روی اربعین بیش از آنکه نوعی واقعیت ساده دینی در بستر اجتماع دینی شیعه باشد واقعیتی درهم‌تنیده از لایه‌های مختلف است. این رویداد استثنایی و منحصر به فرد بستر مناسبی برای رشد فضایل انسانی و اخلاقی، تعامل بین‌فرهنگی، انسجام اجتماعی و بازنمایی هویت شیعه ایجاد کرده است. پیاده‌روی اربعین حسینی در حقیقت حضور در همایش عظیم و عمومی برای تجدید عهد با امام معصوم علیه‌السلام است و بهترین فرصتی است که در اختیار شیعیان در روزگار شیعه‌هراسی و اسلام‌ستیزی قرار گرفته تا به ناظران جهانی افکار عمومی دنیای معاصر، اوج منش اخلاقی، انسانی، و همگرایانه شیعه را در کنار ابعاد معنوی و عدالت‌طلبانه‌اش نشان دهد.

مناسک زیارتی با این حجم جمعیت از کشورها و فرهنگ‌های مختلف قطعاً با آسیب‌ها و انحرافات روبه‌رو می‌شود و ممکن است سبب دشواریها و از هم‌پاشیدگی وحدت مسلمانان و شیعیان شود. از این‌رو ضرورت دارد آسیب‌ها و نتایج زیانبارش شناسایی و بررسی جامعه‌شناختی شود تا بتوان با شناخت دقیق و صحیح آنها و حذف این آسیب‌ها، از پیامدها و آثار مخرب انحرافات جلوگیری کرد.

رویکرد غالب تحقیقات و آثار پژوهشی در حوزه اربعین پژوهی، رویکرد تبلیغی و ترویجی بوده و کمتر جنبه انتقادی و آسیب‌شناسی به این پدیده مد نظر بوده است. مزیت و نوآوری این پژوهش، رویکرد کیفی با تمرکز بر رصد و گونه‌شناسی آسیب‌های پیاده‌روی اربعین از منظر زائران ایرانی و عراقی است. بر این اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی و تحلیل آسیب‌ها در آیین پیاده‌روی اربعین است و با توجه به پرسش محوری پژوهش که «چه آسیب‌هایی پیاده‌روی اربعین را تهدید می‌کند؟» به سنخ‌شناسی آسیب‌های پیاده‌روی اربعین می‌پردازد.

۲. مطالعات تجربی پیشین

یافته‌های پژوهش نجاتی (۱۳۹۶) با عنوان «آسیب‌شناسی میدانی مراسم پیاده‌روی اربعین حسینی از زاویه فرهنگ زیارت در اسلام» به سه رهیافت فرهنگ عمومی، مدیریت راهبردی و محتوایی و مدیریت اجرایی و شکلی دست یافت. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، صرفاً یک تحقیق به صورت کلی در این زمینه انجام شده است. بر این مبنای، به‌وضوح می‌توان دریافت که تحقیقات نظام‌مندی از منظر جامعه‌شناختی در این زمینه صورت نگرفته و بررسی‌ها حاکی از فقدان پژوهشی مستقل و مستقیم مرتبط با اهداف، روش و ساختار این تحقیق است.

۳. تبیین و تحلیل مسئله

مراسم پیاده‌روی اربعین که یک سنت مذهبی است و رفته رفته با حضور ملیت‌های مختلف در آن به یک پدیده اجتماعی بزرگ تبدیل شده است. از آنجایی که این پدیده برخاسته از یک آیین مذهبی است نباید و نمی‌توان تلقی صرفاً مثبت از این پدیده داشت زیرا بزرگی هر پدیده اجتماعی به معنای آن است که پیامدهای خواسته و ناخواسته متنوعی در دل آن وجود دارد و چه بسا ممکن است حتی شناخت دقیقی از آنها وجود نداشته باشد در این میان، پیش‌بینی‌پذیر است که آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی متنوعی هم حسب معیارهای دستگاه‌های سیاستگذار یا نظام‌های ارزشی مختلف شناسایی شود. وجود همین آسیب‌های اندک نیز گاهی خود را به شکلی بسیار برجسته و مهم نشان می‌دهد.

به ویژه، با توجه به حساسیت برخی کشورهای منطقه و رسانه‌های بین‌المللی به نزدیکی دو کشور ایران و عراق و همبستگی میان شیعیان، برجسته کردن بیش از حد برخی از این آسیب‌ها از سوی رسانه‌های وابسته به آن‌ها طبیعی است. ضمن آنکه، با توجه به افزایش سال به سال حضور زائران ایرانی و غیرایرانی در این مراسم، احتمال پررنگ تر شدن این آسیب‌ها نیز وجود دارد که لازم است تدابیری در این زمینه اندیشیده شود.

هنوز از آنچه در بستر واقعیت زیارت و پیاده روی اربعین رخ می‌دهد، شناخت عمیق و دقیقی وجود ندارد. به همین سبب، به مجموعه متنوعی از پژوهش‌های رشته‌های مختلف علوم انسانی و اجتماعی نیاز است تا بتوان ابعاد مختلف این پدیده را در نسبت با جامعه ایرانی و عراقی و اوضاع میان فرهنگی آن بازشناسی کرد.

۴. تفاوت‌ها و تعارض‌های فرهنگی

«تعارض فرهنگی» به معنای کشمکش میان ارزش‌های پذیرفته‌شده اخلاقی و معیارهای رفتاری متضاد با یکدیگر است که در آن افراد یا گروه‌هایی درباره موضوعاتی اساسی با هم توافق ندارند. جاناتان اچ. ترنر «تعارض فرهنگی» را تعارض ناشی از «اختلاف در ارزش‌ها و اعتقادات فرهنگی که باعث اختلاف مردم با یکدیگر می‌شود» تعریف می‌کند. تعارض زمانی اتفاق می‌افتد که خرده‌فرهنگ‌های زائر ایرانی در مقابل فرهنگ اصلی جامعه عراق قرار می‌گیرد و در این حالت زائر در میان دو فرهنگ قرار می‌گیرد که یکی از آنها در جریان جامعه‌پذیری نزد فرد درونی شده و دیگری که خارج از چارچوب شخصیتی او است بر او تحمیل می‌شود. منشأ تعارضات فرهنگی را می‌توان به دو بخش عوامل مربوط به فرد زائر و عوامل مربوط به مقصد تقسیم کرد.

زائران در طول حضورشان در کشور عراق، با زائران عراقی و دیگر کشورهای روابط و تعاملات اجتماعی برقرار می‌کنند که جنس آن با نوع و شیوه ارتباط بین زائران ایرانی و دیگران بسیار متفاوت است. این کنش و واکنش میان زائران ایرانی و غیرایرانی، منشأ پدیدارشدن آثار فرهنگی اجتماعی گوناگونی است که بسته به نوع ارتباط و تعامل می‌تواند موجب بروز آثار مثبت یا منفی شود.

نا آگاهی برخی افراد از قوانین و سنت‌های جامعه میزبان تأثیرات نامطلوبی در اذهان زائران ایرانی و جامعه میزبان می‌گذارد، که تصحیح آن در اذهان هر دو قشر، نیازمند صرف زمان و هزینه گزافی خواهد بود. داده‌های پژوهش حاضر بیانگر آن است که بعضی از رفتارها و اعمال از منظر زائران ایرانی مهمان و فرهنگ ایرانی عمل انحرافی به حساب می‌آید، و بعضی از رفتارها و اعمال از دید عراقی‌های میزبان و فرهنگ عراق عمل انحرافی محسوب می‌شود. اعمالی مانند سیگار کشیدن یا قلیان کشیدن خانم‌ها از دید ایرانی‌ها در آن مکان و برهه زمانی پذیرفتنی نیست.

همچنین، اعمالی مانند طرز پوشش و آرایش خانم‌های ایرانی از دید عراقی‌ها پذیرفته نیست. مثلاً اینکه ایرانی‌ها شلوار یا عبای آستین‌دار بپوشند برای عراقی‌ها زشت و ناپذیرفتنی است. یکی از زائران خانم ۲۵ ساله عراقی می‌گوید:

«هر کسی عقاید خودش را دارد. مثلاً بعضی از لباس‌هایی که خانم‌های ایرانی می‌پوشند برای آنها عادی هست، ولی مردان ما این لباس‌ها را قبول ندارند. از نظر ما عیب هست ولی از نظر آنها عیب نیست.»

یا در یکی از مصاحبه‌ها خانم عراقی ۴۵ ساله‌ای که استاد دانشگاه است می‌گوید:

«انحراف زنان عراقی در آرایش هست، زنان ما زیاد آرایش می‌کنند و گیر سر بزرگ می‌گذارند، ولی زنان شما ایرانی‌ها شلوار و چادرهایی که از نظر ما نامناسب هست می‌پوشند. ما شلوار نمی‌پوشیم ما پیراهن بلند (دشداشه) می‌پوشیم و عبای گشاد که همه اندام را می‌پوشد سر می‌کنیم، ولی ایرانی‌ها شلوار و چادر آستین‌دار می‌پوشند. البته به‌تازگی ایرانی‌ها عبای لبنانی می‌پوشند و این خیلی خوب است.»

۵. رقابت موب‌های ایرانی و تخریب الگوی سنتی اربعین عراقی

گرچه مواکب عراقی با ساده‌ترین شکل و با کمترین بضاعت به‌صورت مردمی و خودجوش به زوار خدمت می‌کنند اما با توجه به روند فزاینده زوار ایرانی اربعین حسینی و اهمیت خدمات‌رسانی به زائران امام حسین علیه‌السلام موب‌های ایرانی با این هدف و نیز به قصد کمک به کشور عراق برای برگزاری بهتر مراسم پیاده‌روی اربعین حسینی دایر شدند. اما متأسفانه حضور پررنگ برخی مواکب ایرانی با زرق و برق خاص در پذیرایی از زائران، حس میزبانی عراقی‌ها را کمرنگ می‌کرد. حال آنکه اربعین نماد وحدت ایرانی‌ها و عراقی‌ها و تجلی اقتدار و عزت شیعه در جهان است. زائر ۵۷ ساله عراقی درباره برپایی موب‌های ایرانی می‌گوید:

«خدماتی که ما عراقی‌ها در موب‌هایمان می‌دهیم بسیار ساده است، اما ایرانی‌ها به منظور رقابت با ما خدمات خاصی می‌دهند. مثلاً نوع پذیرایی‌ای که در توان ما نیست. به نظرم این نوعی رقابت منفی است و قطعاً تأثیرات بدی بر جا خواهد گذاشت.»

۶. آسیب‌های اجتماعی

مفهوم «آسیب اجتماعی» برگرفته از ادبیات پزشکی بوده و در نگاهی نسبتاً دقیق و کامل منظور از «آسیب» حالتی در حیات هر پدیده است که روند عادی یا سالمش دچار بیماری شود. بنابراین، «آسیب اجتماعی» شیوع نوعی بیماری در گروه‌های مختلف اجتماعی، سازمان‌ها، روابط

اجتماعی و به طور کلی در ارکان مختلف اجتماع است که روند معمول وفاق و سلامت جامعه را بر هم زند. وقتی آسیب‌های اجتماعی با بار کیفی و قانونی تعریف می‌شوند حکم جرم پیدا می‌کند. بنابراین، هر گاه در نظامی اجتماعی، رفتاری به طور مشخص و ویژه با هنجارهای اجتماعی تعارض پیدا کند، که موجب کاهش یا از دست دادن کارایی و عملکرد مثبت فرد، خانواده یا گروه‌های اجتماعی شود.

آسیب‌هایی که در مسیر پیاده‌روی رخ می‌دهند عبارتند از: سرقت اموال زائران، تکدی‌گری، اعتبارد و مصرف مواد مخدر، نظم‌گریزی، خودبرتر بینی و نژاد پرستی و ... . خانم عراقی اهل العمارة که معلم است می‌گوید:

«بعضی از ایرانی‌ها در انجام دادن اعمال شرعی مثل وضوگرفتن اشکال دارند. وقتی ما تصحیح می‌کنیم و خطایشان را می‌گیریم راضی نمی‌شوند. اعتباری به حرف ما نمی‌دهند.»

یکی از زائران ایرانی اهل آبادان هم می‌گوید:

«بعضی از دوستانمان می‌گفتند ترجیح می‌دهیم فقط در موبک ایرانی باشیم. از غذای ایرانی بخوریم. غذای عراقی اصلاً نمی‌خوریم. از موبک‌های ایرانی استفاده می‌کردند یا حتی می‌گفتند حاضر نیستیم از اینجا حتی یک دینار خرید کنیم که سودش به عراقی‌ها برسد. تعصبات خاصی داشتند. مثلاً می‌گفتند اینها تا موقعی به ما خدمت می‌کنند که به ما نیاز دارند. این را با چشم خودم دیدم و با گوش خود شنیدم. یا خود ایرانی‌ها هستند که مثلاً می‌گویند خیلی از زوار برای خورد و خوراک یا تفریح می‌آیند. این را خیلی شنیدم.»

۷. عرفی‌شدن

برتری مناسک پیاده‌روی اربعین نسبت به دیگر مناسک در جوامع و ادیان دیگر، وجود عناصر بینشی، انگیزشی و رفتاری به طور هم‌زمان و همچنین برخورداری از عناصر معرفتی، حماسی و عاطفی است. مناسک دینی نظیر نماز، روزه، حج و پیاده‌روی اربعین، بعد عملی دین است که هم ظهور باورهای دینی است و هم شاخصه دینداری. از همین منظر، مناسک دینی در معرض عرفی‌شدن قرار دارد و ممکن است به جای اینکه بر آمده از عمق معرفتی و انگیزه‌های دینی باشد، دچار ظاهرگرایی و قشریگری شود.

اولین سطح عرفی‌شدن دین، در عقلانیت و نظام معرفتی راه‌پیمایی اربعین قرار دارد، عقلانیتی که مجموعه امیال و کنش‌های رفتاری ما را مدیریت می‌کند و در عرصه راه‌پیمایی اربعین ظهور می‌یابد و می‌تواند دچار عرفی‌شدن شود.

دومین سطح، نظام انگیزشی و گرایش‌ها در راه‌پیمایی است و سطح سومی که می‌تواند دچار عرفی‌شدن شود نظام رفتاری در دو حوزه فردی و اجتماعی است. زمینه‌های عرفی‌شدن را در امور

ذیل خلاصه می‌کنند: نگاه تقلیل‌گرایانه به مناسک اربعین و کارکردهای آن، حاکمیتی‌شدن مناسک دینی و راه‌پیمایی اربعین، خروج مناسک از ماهیت سنتی اصیل و ایجاد زمینه مدرن‌شدن و غلبه فرم بر محتوا و فردیشدن و ورود بدعت‌ها به مناسک و ورود خارج از چارچوب سلیقه افراد (معینی‌پور، ۱۳۹۵).

۸. اسراف و تبذیر

در قرآن کریم، اسراف یکی از گناهان کبیره محسوب، و نکوهش شده است: «ان المبذرين كانوا اخوان الشياطين؛ تبذیرکنندگان (نان که بریز و بپاش می‌کنند) برادران و قرین شیطان‌ها هستند» (اسراء: ۲۷). همچنین، در آیه ۴۳ سوره مؤمن می‌فرماید: «و ان المسرفين هم اصحاب النار؛ اسراف‌کاران اهل دوزخ‌اند». اسراف در سیره پیشوایان هم نکوهش شده است. امام سجاد علیه‌السلام، در ضمن دعا به خدا، می‌فرماید: «و نعوذ بك من تناول الاسراف؛ از شر اسراف‌کاری به درگاه تو پناه می‌آوریم»؛ «و امنعني من السرف؛ خدایا مرا از اسراف‌کردن بازدار». برخی مصادیق ملموس و عینی اسراف در پیاده‌روی اربعین عبارت است از: پرخوری، دورریختن اضافه آب، نان و هرگونه غذا و ... یکی از زائران ایرانی مرد، اهل مهدیشهر، درباره اسراف موجود در پیاده‌روی اربعین می‌گوید:

«بیشتر آسیب این است که کفر نعمت می‌شود. در جاهای مختلف غذاها را حیف و میل می‌کنند؛ دورریختن نان و برنج بسیار دیده می‌شود. بارها دیده‌ام که کسی غذایی گرفته و یک قاشق خورده و بقیه را دور انداخته است. این بسیار درد آور است.»

۹. پسماندها و آلودگی محیط زیست

پسماندها به مجموعه مواد ناشی از فعالیت‌های انسان و حیوان اطلاق می‌شود که معمولاً جامدند و به‌صورت ناخواسته یا غیرقابل استفاده دور ریخته می‌شوند. افزایش زائران اربعین حسینی و تغییر الگوی مصرف، به استفاده بی‌رویه از ظروف پلاستیکی و یک‌بار مصرف و انباشته‌شدن حجم انبوهی پسماند می‌انجامد. این موضوع یکی از مسائل جدی در بعد بهداشتی پیاده‌روی اربعین محسوب می‌شود. مدیریت‌نکردن زائدات زیستی، به‌ویژه زباله‌های تجدیدنپذیر در طبیعت، آسیب‌های فراوانی به محیط زیست و زائران وارد می‌کند. محیط زیست ودیعه‌ای الهی است که نیازمند حفاظت و صیانت همگانی است و فرهنگ‌سازی و آموزش در این مسیر ضرورتی فراموش‌نشده برای زائران حسینی است.

دین مبین اسلام برای طبیعت و محیط زیست اهمیت ویژه‌ای قائل است و در آیات و روایات متعدد، انسان را به نوعی از آلوده‌کردن آن نهی می‌کند. خداوند کریم می‌فرماید: «و لا

تفسدوا فی الأرض بعد إصلاحها؛ زمین را بعد از اصلاح، فاسد نکنید» (اعراف: ۵۶). امام علی علیه السلام در سخنی درباره حفظ محیط زیست و حراست از آن می‌فرماید: «فإنکم مَسْئولونَ حَتَّى عَن البَقَاعِ وَالْبَهَائِمِ؛ شما در روز قیامت حتی درباره مکان‌ها و چهارپایان بازخواست می‌شوید» (سید رضی، ۱۴۱۴: ۲۴۲). امروزه افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی در سطح جامعه و تقویت فرهنگ زیست‌محیطی در پیاده‌روی اربعین از ضروریات محسوب می‌شود.

۱۰. کم‌توجهی به واجبات دین

نماز یکی از واجبات دین مبین اسلام است که همه ائمه علیهم السلام، از جمله امام حسین علیه السلام، اهتمام ویژه‌ای در برپایی این فریضه الاهی داشتند. فلسفه قیام عاشورا، زنده نگاه داشتن واجبات و اصول دین همچون برپایی و اقامه نماز او وقت است، به طوری که ایشان و یارانشان در صحرای کربلا در زیر تیرباران جنگ نابرابر، نماز ظهر عاشورا را با صلابت اقامه کردند. حال چگونه است که تعداد معدودی از زائران در پیاده‌روی اربعین به این واجب الاهی، که از درس‌های مهم عاشورا است، بی‌توجه یا کم‌توجه‌اند و به سبب ادامه مسیر پیاده‌روی نمازشان را به تأخیر می‌اندازند. سید علی خامنه‌ای مدظله‌العالی درباره اهمیت نماز می‌گوید:

«اهمیت دادن به نماز در میان مراسم سینه‌زنی و عزاداری، خود یک نقطه برجسته است. ما همیشه از اینکه می‌بینیم جوانان و مردمان، سینه‌زنی روز عاشورا را می‌کنند و نمازشان به نزدیک غروب می‌افتد رنج می‌بریم. مردم اهمیت نماز و ذکر خدا و یاد الاهی را در لابه‌لای مراسم عاشورا نشان دهند» (خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۸۱/۰۱/۱۶).

یکی از زائران مرد عراقی، اهل کوفه، نماز نخواندن بعضی از زائران را یکی از انحرافات می‌داند:

«بعضی از زائران نماز نمی‌خوانند. مثلاً چند نفر با یک روحانی می‌آیند. روحانی صبح برای نماز بیدار می‌شود و نماز می‌خواند، ولی بقیه اصلاً نماز نمی‌خوانند. این درست نیست. امام حسین - علیه‌السلام در میدان جنگ زیر تیرباران دشمن نماز می‌خواند».

۱۱. وجود فرقه‌های انحرافی

فرقه‌ها و گروه‌های انحرافی نظیر جند السماء، جریان یمانی، جریان صرخی، جریان امام الربانی، فرقه القزوینی و جریان سلوکی از جمله گروه‌های انحرافی حاضر در عراق هستند که با برپایی موبک‌هایی در طول مسیر پیاده‌روی اربعین از میان زوار حسینی در جهت سست کردن آنها راجع به آموزه‌های دینی و ایجاد انحراف در عقاید عضوگیری می‌کنند. یکی از موبک‌داران باسابقه و عضو جامعه روحانیت پاکستان می‌گوید:

«فرقه‌های انحرافی با حجم و فعالیت گسترده‌تر از ما در حال فعالیت‌اند، ولی بزرگان و مراکز علمی و دینی ما از این نکته غافل‌اند. مثلاً در عراق مشکل گروه احمدیون هست. هواداران احمد الحسن بصری خیلی فعال‌اند. ا یاریها هم خیلی فعال‌اند و بروشور تقسیم می‌کنند. افرادی هم در این اجتماع شرکت، و سوءاستفاده می‌کنند، ولی ما فعلاً از آن غافلیم. این مسئله خیلی مضر و خطرناک است.»

۱۲. شکاف سنی شیعی

یکی از آسیب‌های نسبتاً نوپدید که عمداً یا سهواً در حوزه پیاده‌روی اربعین وارد شده، پروراندن این ایده است که مراسم پیاده‌روی اربعین را نمایش اقتدار شیعه در برابر دیگر فرق اسلامی می‌دانند و تقابل پیاده‌روی اربعین (شیعیان) با مراسم حج (سنی‌ها) و برتری آن را به اذهان متبادر می‌کنند. در حالی که هر دو موضوع جنبه فراملی و فرامذهبی دارد و مسلمانان شیعی یا سنی در آن حضور دارند. آنچه باید بر آن تأکید شود بیداری اسلامی و استکبارستیزی و نمایش اقتدار جبهه حق در برابر ظلم جهانی است.

۱۳. دولتی‌شدن اربعین

مسئله حکومتی‌شدن پیاده‌روی اربعین تهدیدی جدی برای این حرکت عظیم محسوب می‌شود (پویافر، ۱۳۹۸: ۲۱۱). دخالت دولت، موازیکاری و دولتی‌کردن این مراسم ضربه‌ای جبران‌ناپذیر به اصل مردمی، خودجوش‌بودن و خودگردان‌بودنش وارد می‌کند. افتخار مردم عراق خادمی زوار امام حسین علیه‌السلام است که با تمام وجود این کار را انجام می‌دهند و در طول سال بخشی از درآمد و سرمایه نقدی یا غیرنقدیشان را برای اربعین پس‌انداز می‌کنند. این مردم، که بسیاری از آنها به طبقات متوسط و پایین تعلق دارند، تا قبل از حضور و مدیریت مسئولان ایرانی هم به‌خوبی اربعین را برگزار، و از مهمانان ایرانی با تمام وجود پذیرایی می‌کردند. سهیل، زائر ایرانی، درباره خطر دولتی‌شدن اربعین می‌گوید:

«اجازه دهیم این حرکت عظیم به روال سال‌های قبل بدون دست‌کاری باقی بماند. ورود دولت و به عبارتی دولتی‌کردن آن باعث کاهش حس درونی افراد می‌شود. بر این مبنا، افرادی که در این عرصه حضور دارند دیگر نام آن را خدمت نمی‌گذارند، بلکه وظیفه کاری تلقی می‌کنند.»

۱۴. پیشنهادات و راهکارهای رفع آسیب‌های شناسایی شده

در این پژوهش راهکارهای پیشنهادی ارائه شده برای برطرف کردن یا کاهش دادن برخی از آسیب‌های مذکور، با توجه به مخاطبشان به دو گروه دسته‌بندی شده است: گروه نخست که مخاطبش حکومت جمهوری اسلامی و دولت‌های آن است و گروه دوم که مخاطبش نهادهای مدنی و مذهبی و خیریه فعال در حوزه اربعین است؛ هم‌چون موکب داران. با وجود توجه این پژوهش به بخش حکومتی و ارائه راهکار به نهادهای دولتی فعال در زمینه اربعین، همچنان تأکید اصلی بر مخاطبان دیگر، یعنی نهادهای مدنی و مذهبی غیردولتی عرصه اربعین است. در ادامه این مقاله به صورت فهرست‌وار مجموع پیشنهادات و راهکارها آورده شده است.

مسائل دولتی: «کمرنگ تر کردن نقش دولت در امور اجرایی»، «تمرکز دولت بر تأمین امنیت و زیرساخت‌های مراسم» و «تعیین سهمیه برای زائران در راستای مدیریت بهتر».

مسائل فرهنگی اجتماعی: «آشناکردن زائران ایرانی با فرهنگ عراق»، «آشناکردن میزبانان عراقی با فرهنگ زائران ایرانی»، «یاری جستن از میانجی‌های فرهنگی هم‌چون اقوام عرب ایرانی»، «همکاری میان ایرانیان و عراقی‌ها در برپایی موکب مشترک»، «تدوین دستورالعمل برای نهادها و افراد مرتبط با زائران ترانزیتی کشورهای دیگر» و «تمرکز ایرانی‌ها بر مسیر اصلی نجف تا کربلا».

مسائل محیط زیستی: «تمرکز بخشی از فعالیت‌های ایرانی‌ها بر حوزه محیط زیست اربعین»، «استفاده از ظروف یکبار مصرف تجزیه پذیر»، «استفاده از دستگاه‌های پلاستیک خردکن» و «نذورات محیط زیستی».

مسائل دینی: «رفع احساس تقابل اربعین با حج»، «رفع احساس تقابل با اهل سنت»، «توجه به حساسیت‌های اهل سنت ایران» و «تمرکز بر اصل و هدف رویداد».

مسائل اقتصادی: «شفافیت نهادها در بیان هزینه‌های اربعین»، «کاهش استفاده از اموال عمومی در اربعین»، «ارائه مشوق‌های اقتصادی به اهل سنت مرزنشین ایران برای همکاری در برگزاری اربعین»، «توجه زائران درباره هزینه‌های سفر اربعین».

مسائل سیاسی و بین‌الملل: «کاستن از بار سیاسی رویداد» و «استفاده از توان رسانه‌های غیردولتی».

گردشگری: «ارائه خدمات مشابه به ایرانیان غیرزائر»، «تلاش در جذب غیرمذهبی‌ها».

۱۵. نتیجه‌گیری

برای فهم مطلوب‌تر جامعه‌شناسی دین، مطالعه شعائر و مناسک دینی اهمیت ویژه دارد. مناسک دینی جمعی نظیر پیاده‌روی اربعین یکی از ظرفیت‌های منحصر به فرد مکتب تشیع در تربیت نفوس و زمینه‌سازی تحقق تمدن اسلامی است؛ رابرتسون اسمیت از انسان‌شناسانی است که قبل از دورکیم، بر نقش مراسم و عملکردهای دینی بیش از باورهای دینی تأکید داشت. براون از دیگر مردم‌شناسانی است که اعتقاد دارد برای شناخت دین باید به مناسک دینی توجه کرد (همیلتون، ۱۳۸۸: ۱۹۹). مناسک پیاده‌روی اربعین به دلیل ساختار و پیوندی که با حیات دائماً متغیر شیعیان دارد، همواره متحمل تغییرهایی بوده است. بنا بر نظر مرتن، اگرچه ساختارها یا نهادها می‌توانند به حفظ بخش‌های نظام اجتماعی کمک کنند، در عین حال می‌توانند برای آنها پیامدهای منفی داشته و برخوردار از کژکارکردهای آشکار و پنهان باشند.

مثلاً پیاده‌روی اربعین کارکردهای مثبت و آشکاری در سطوح مختلف، نظیر کارکرد سیاسی (ظلم‌ستیزی، مظلوم‌یاری و ...)، کارکرد اجتماعی (ارتقای سرمایه اجتماعی، هویت‌بخشی، احسان‌محوری و ...)، کارکرد روانی (ارتقای بهداشت روانی، تعالی‌بخشی و ...) دارد. اما با این حال، در این مناسک آسیب‌هایی هم رخ می‌دهد، کژکارکردهایی مانند تکدیگری، سرقت، پسماند، آلودگی زیست‌محیطی و غیره. بنا بر نظر پارسونز، کنش متقابل بین چهار خرده‌نظام عامل کنترل‌کننده جامعه و همچنین عامل بقا و پایداری نظام اجتماعی است. در مقابل، فقدان تعادل و بی‌سازمانی در هر یک از خرده‌نظام‌ها حیات جامعه را تهدید، و زمینه را برای رفتار انحرافی فراهم می‌کند.

از دید پارسونز، نهادهای اجتماعی یکی از عوامل جامعه‌پذیری در افراد هستند و در صورتی که کارایی لازم را نداشته باشند جامعه دچار بی‌سازمانی اجتماعی می‌شود و پیامد آن شیوع رفتارهای انحرافی در جامعه است. مطابق نظر پارسونز، می‌توان علل و زمینه رفتارهای انحرافی نظیر نظم‌گریزی، تکدیگری و دزدی در پیاده‌روی اربعین را در ساخت نظام اجتماعی جست‌وجو کرد که نتوانسته است کنش فرد را در جهت هم‌نوایی نهایی با نظام ارزش‌های اجتماعی سوق دهد. دورکیم در نظریه‌اش معتقد است کج‌رفتاری در همه جوامع اتفاق می‌افتد و اجتناب‌ناپذیر است. زیرا همه اعضای جامعه نمی‌توانند بر اساس احساسات جمعی، ارزش‌های مشترک و اعتقادات جامعه رفتار کنند. بنابراین نظریه، وجود برخی رفتارهای انحرافی در پیاده‌روی اربعین طبیعی محسوب می‌شود. بر این اساس، هدف از آسیب‌شناسی پژوهش حاضر نشان‌دادن تحریفات و انحرافات از فرهنگ اصیل پیاده‌روی اربعین و نهضت حسینی است.

این پژوهش بر اساس این پرسش محوری شکل گرفت که «چه آسیب‌های اجتماعی‌ای این آیین مقدس و وحدت‌بخش را تهدید می‌کند؟» و در ادامه آسیب‌هایی را شناسایی کرد که این آیین را تهدید می‌کند.

یافته‌های پژوهش حاضر بیانگر آن است که در پیاده‌روی حسینی، علاوه بر وحدت و همبستگی، کج‌رفتاریهای برخی زائران دیده می‌شود که برخی رفتارهای انحرافی نظیر اسراف، تبذیر و آسیب‌های اجتماعی در معرض نکوهش شدید بیشتر زائران است. مطابق نظریات مرتن، پیاده‌روی اربعین، کارکردهای مثبت با پیامدهای مثبت و کژکارکردهایی با پیامدهای منفی دارد. آسیب‌های پیاده‌روی اربعین انسجام اجتماعی را دچار اختلال می‌کند و مناسک دینی را به طرف پریشانی و ناپایداری پیش می‌برد که در صورت اتخاذ نکردن تدابیر لازم از طرف برنامه‌ریزان و نخبگان، خطر تحریف شکل سنتی و آیینی اربعین وجود دارد و با وجود برخی بدعت‌ها و انحرافات موجود، بیم آن می‌رود که کارکردهای ماندگار نهضت حسینی در آینده دستخوش مخاطراتی شود.

از دیدگاه مصاحبه‌شوندگان، برخی آسیب‌های پیاده‌روی اربعین در فقر فرهنگی، جامعه‌پذیری نامناسب افراد و نا‌آشنایی با فرهنگ میزبان ریشه دارد. یکی دیگر از عوامل تأثیرگذار در رفتار انحرافی زائران ضعف سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در اطلاع‌رسانی مناسب و شایسته به زائران در حوزه‌های مختلف، در کنار تشویق حداکثری به حضور در این ابرویداد، است.

به منظور کاهش آسیب‌ها و انحرافات پیاده‌روی اربعین پیشنهاد می‌شود با بهره‌گیری از رسانه‌های گروهی اطلاع‌رسانی و آموزش همگانی در جهت شنایی زائران ایرانی با فرهنگ میزبان صورت پذیرد. همچنین، برگزاری نشست‌های تخصصی با حضور نخبگان حوزوی، دانشگاهی و اجرایی به منظور بررسی انحرافات موجود و اتخاذ ساز و کارهای مناسب و تدابیر لازم و نیز پژوهش‌های علمی کاربردی با هدف کنکاش بیشتر در انحرافات و پیامدهای آن، سالانه، در دستور کار قرار گیرد.

نتیجه‌گیری کلی از پژوهش حاضر آن است که اصلاح وضع موجود، تعمیق معرفت دینی و افزایش آگاهی درباره فلسفه پیاده‌روی اربعین در اولویت قرار گیرد.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۹۳). ترجمه: حسین انصاریان، تهران: سوره. سید رضی (۱۴۱۴).
نهج‌البلاغه، قم: دار‌الهدیجر.
- بیات، بهرام؛ میرعباسی، حمید (۱۳۹۷). جامعه‌شناسی مداحی در ایران، تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- بیانات مقام معظم رهبری، خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۸۱/۰۱/۱۶،
پویافر، محمدرضا (۱۳۹۸). الگوی فعالیت‌ها و تجربه خیر دینی در بین پیاده‌روی اربعین: گزارش پژوهی، تهران: بنیاد خیریه راهبردی لاء.
- تاج بخش، غلامرضا (۱۴۰۱). «آسیب‌های پیاده‌روی اربعین حسینی: بررسی جامعه‌شناختی». دوفصل‌نامه شیعه‌پژوهی، دوره ۸، شماره ۲۲.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۹۰). نظریه‌های جامعه‌شناسی، تهران: سمت.
- جمشیدیها، غلامرضا؛ قبادی، علی‌رضا (۱۳۸۶). «تحلیل جامعه‌شناختی از مراسم و مناسک دینی با تأکید بر مراسم عاشورا»، تاریخ اسلام، ش ۲، صص ۳۷-۶۰.
- ریترز، جورج (۱۳۸۷). نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: علمی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۱). بیانات مقام معظم رهبری در جمع مردم، در: *Khamenei.ir*
- صدیق سروستانی، رحمت‌الله (۱۳۷۸). آسیب‌شناسی اجتماعی، تهران: سمت.
- گیدنز، نتونی (۱۳۷۸). جامعه‌شناسی، ترجمه: منوچهر صبوری، تهران: نی.
- مساواتی ذر، مجید (۱۳۷۴). آسیب‌شناسی اجتماعی ایران: جامعه‌شناسی انحرافات، تبریز: نشر نوبل.
- معینی‌پور، مسعود (۱۳۹۵). «ظرفیت‌شناسی بین پیاده‌روی اربعین در مواجهه عرفی‌شدن و عرفی‌زدایی»، دسترسی به پایگاه خبری رسا نیوز ۴۴۸۹۰۸. <https://rasanews.ir/fa/news/448908>.
- نجاتی، محمدسعید (۱۳۹۶). «آسیب‌شناسی میدانی مراسم پیاده‌روی اربعین حسینی از زوایه فرهنگ زیارت در اسلام»، فرهنگ زیارت، ش ۳۱، صص ۱۹۵-۱۶۷.
- همیلتون، ملکم (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی دین، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: تبیان

Research Article

Pathology of Arbaeen walking and ways to improve it
Amin Rastegar¹

Date of received: 2022/05/15

Date of Accept: 2022/07/06

Abstract

The Arbaeen walk is a transnational, historical, multi-dimensional, trans-religious and interdisciplinary phenomenon with various functions and consequences, which has been of special importance and prestige for a long time and is considered a super event. Pilgrimage rituals with this size of population from different countries and cultures will definitely face damages. On this basis, it is necessary to have a sociological look at the harms that threaten it; So that we can prevent the consequences and destructive effects of damage by knowing them accurately and correctly and removing these damages. The damages that threaten the Arbaeen procession include "cultural differences and conflicts", "competition of Iranian processions" and "destruction of the traditional Iraqi Arbaeen pattern", "social damages", "customization", "extravagance and waste". , "environmental waste and pollution", "lack of attention to religious obligations", "existence of deviant sects", "Sunni-Shia divide" and "nationalization of Arbaeen".

Keywords: Arbaeen walk, pilgrim, sociological damage, Shiism, Imam Hussein, Iraq.

Citation (APA 6th ed. / APSA)

Rastegar, Amin(Summer 2023). "Pathology of Arbaeen walking and ways to improve it". *Quarterly Journal of Research in History, Politics and Media*. Vol. 6, Num. 2, S.No. 22, pp. 55 - 70.

---

¹. Researcher of the Karimeh S. S. I., Shiraz, Iran.

Email: aminrastegar1363@yahoo.com

Copyright © 2010, KSSI (Karimeh Strategic Studies Institute Of Shiraz). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material.

References

- Holy Quran (1393). Translation: Hossein Ansarian, Tehran: Surah. Syed Razi (1414).*
- Nahj al-Balagha, Qom: Dar al-Hajr.*
- Bayat, Bahram; Mirabbasi, Hamid (1397). Sociology of praise in Iran, Tehran: Research Institute of Islamic Sciences and Culture. (in Persian)*
- Ejavani Zar, Majid (1374). Social Pathology of Iran: Sociology of Deviations, Tabriz: Noble Publishing. (in Persian)*
- Giddens, Netoni (1378). Sociology, translation: Manouchehr Sabouri, Tehran: Ni.*
- Hamilton, Malkam (1388). Sociology of religion, translated by: Mohsen Talasi, Tehran: Tebian*
- Jamshidiha, Gholamreza; Qobadi, Alireza (1386). "Sociological analysis of religious ceremonies and rites with an emphasis on the Ashura ceremony", Islamic History, vol. 2, pp. 37-60. (in Persian)*
- Moinipour, Masoud (1395). "The yin dynamics of the Arbaeen walk in the face of secularization and de-secularization", access to Rasa News 448908. <https://rasanews.ir/fa/news/>. (in Persian)*
- Nejati, Mohammad Saeed (1396). "Field Pathology of Hosseini's Arbaeen Walking Ceremony from the Perspective of Pilgrimage Culture in Islam", Farhang Ziarat, vol. 31, pp. 167-195. (in Persian)*
- Poyafar, Mohammad Reza (1398). The pattern of activities and experience of religious charity in Yin Arbaeen walk: research report, Tehran: Law Strategic Charitable Foundation. (in Persian)*
- Ritzer, George (1387). Sociological theory in the contemporary era, translated by: Mohsen Talasi, Tehran: Elmi. Khamenei, Seyed Ali (1381). Statements of the Supreme Leader in public, in: Khamenei.ir*
- Sadiq Sarostani, Rahmatullah (1378). Social pathology, Tehran: Samt. (in Persian)*
- Statements of the Supreme Leader, Friday prayer sermons in Tehran, 01/16/1381. (in Persian)*
- Taj Bakhsh, Gholamreza (1401). "Pedestrian injuries of Arbain Hosseini: a sociological study". Shia Research Journal, volume 8, number 22. (in Persian)*
- Tavasli, Gholam Abbas (1390). Sociological theories, Tehran: Samt. (in Persian)*

پروفیسر کاہنشاہ علوم انسانی و مطالعات اسلامی

برائے اعلیٰ تعلیم اسلامی